

DEVİR-İ HAMİDİDE AZERBAJCAN'IN İNŞÂSINDA CÖMERT BİR İŞADAMI: HACI ZEYNELABİDİN TAĞİYEV

HÜSEYİN HİLMİ ALADAĞ*

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ÖZ

Bu makale; Hacı Zeynelabidin Tağıyev hakkındadır. Azerbaycan'ın inşasında büyük desteği olan cömert işadımı Hacı Zeynelabidin Tağıyev Bakü'ye bağlı İçerişehir beldesinde yoksul bir ailenin çocuğu olarak 1823 senesinde doğmuştur. Dünyada enerji kaynağı olarak ehemmiyeti iyice anlaşılmiş olan petrolün XIX. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik kalkınma hamlelerinin lokomotifini konumuna erişmesi karşısında; Tağıyev birkaç arkadaşıyla birlikte Bakü'de petrol arama gayreti içine girmiştir. Aramaktan yorulan arkadaşları pes etmişti. Tağıyev'in hayatında bir dönüm noktası olmak üzere; onu Azerbaycan'ın hayırsever "milyoncu" işadımı kılacak hadise, satın aldığı tüm arazilerde petrol çıkması oldu. Hacı Zeynelabidin Tağıyev'i diğer yerli ve yabancı sermayedarlardan ayıran en temel hususiyeti ülkesinin insanlarına bir hizmet duygusu içerisinde Azerbaycan'ın inşasında yaptığı dikkate değer muhtelif katkılar olmuştur. Azerbaycan'ın 1901 senesinde açılan ilk kız mektebinin bânisi odur. Destekleri sayesinde Azerbaycan medyasının ilk tohumları kabul edilebilecek olan pek çok mecmûa ve gazete onun yardımlarıyla ayakta kalabilmiş ve yayın hayatını sürdürmüştür. Onun talimatıyla "Kaspi" gazetesinde 1895 senesinde Azerbaycan'da ilk olarak Kur'an-ı Kerim ve meali neşredilmiştir. Tağıyev'in Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid ile muhabere içerisinde olduğu bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamid'e kıymetli mücevher taşları ile tezyin edilmiş Azerbaycan Türkçesi ile hazırlanmış bir Kur'an-ı Kerim meali hediye etmiştir. Hacı Zeynelabidin Tağıyev; Hindistan, Rusya ve Mısır gibi dünyanın diğer bölgelerindeki Müslümanlara da zaman zaman maddi desteklerde bulunmuştur. Bulgar mezaliminden kaçabilen Müslümanlar için bin altın destekte bulunmuştur. Petersburg'da bir cami yaptırmıştır. Balkan Harpleri esnasında Osmanlı Devleti'ne çeşitli yardımlar yapmıştır. 1908 senesinde İslami muhafazakâr yayın yaptığı gerekçesiyle kapatılmış olan "Taze Hayat" gazetesinin sahibi de Tağıyev'dir. 25 Şubat 1914 yılında Edirne'de inşa edilen "Dârü'l-Eytam'a beş bin manat teberru eden, Selimiye Camii'nin kütüphanesine kitaplar hediye eden, Laleli yangını zamanı evleri yanan insanlar için apartmanlar yaptıran da odur. 1917 senesinde Bakü'de toplanan Kafkas Müslümanları Kurultayı'na katılan Tağıyev; 50.000 ruble para yardımında bulunmuştur. Bakü'yü 15 Eylül 1918 tarihinde işgalden kurtaran Enver Paşa'nın kardeşi Osmanlı Ordusu Komutanı Nuri Paşa ile Tağıyev arasında dostluk oluşmuştur. 10 Ekim 1905 tarihinde pek çok hayırsever ile birlikte Bakü Hayriye Cemiyeti'ni kuran Tağıyev Azerbaycan'ın inşasında çokça emeği geçmiş vatansever bir "milyoncu" olarak hatırlanmaya devam edecektir. Makalede biyografi metodu ve doküman inceleme tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Bakü Hayriye Cemiyeti

* Dr. Öğr. Üyesi, Kadırlı Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, hilmi.aladag@osmaniye.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-5317-5777

Atıf/Cite:

Aladağ, H. H. (2019). Devir-i Hamidide Azerbaycan'ın İnşasında Cömert Bir İşadımı: Hacı Zeynelabidin Tağıyev, *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 69-84. DOI: 10.31679/adamakademi.541655

BUSINESSMAN IN THE CONSTRUCTION OF AZERBAIJAN AT THE PERIOD OF SULTAN HAMID II: HADJI ZEYNELABİDİN TAĞIYEV

ABSTRACT

This article is about Hadji Zeynelabidin Tağıyev. He was born in 1823 as the child of a poor family in the *İçerişehir* in Baku, which is connected with Hadji Zeynelabidin, a businessman with great support in the construction and restoration of Azerbaijan. The oil, which has been well understood as an energy source in the world, in the last quarter of the century, with the accession of economic development movements to the locomotive status, several friends in Tağıyev entered into an oil exploration effort in Baku. His friends who were tired of calling gave up. The chance of Tağıyev supported him as a philanthropic businessman of Azerbaijan and oil was produced in all the lands he bought. Hadji Zeynelabidin Tağıyev was one of the most basic characteristics that distinguishes him from other domestic and foreign capitalists in a sense of service to the people of his country; he was the charity he did in the construction and development of Azerbaijan. He built the first school of girls in 1901 in Azerbaijan. Thanks to the support of the first seeds of the Azerbaijani media, many journals and newspapers, which could be accepted, survived with his help and continued their publishing life. In 1895, the first Qur'an was published in Azerbaijan in the newspaper "Kaspi". Tağıyev is known to be in a conversation with Abdülhamid II. A Qur'an prepared with Azerbaijani Turkish, contrasted with precious gemstones for Abdülhamid, has been presented to mealy. Hadji Zeynelabidin Tağıyev; From time to time, he has contributed material support to Muslims in other parts of the world, such as India, Russia and Egypt. Thousands of gold has been donated to Muslims who could escape Bulgarian persecution by Tağıyev. He built a mosque in St. Petersburg. We now know that during the Balkan Wars he helped the Ottoman Empire with cash. Tağıyev is the owner of the newspaper "Yeni Hayat", which was closed in 1908 on the grounds that he had published an Islamic conservative. Built in Edirne on 25 February 1914, five thousand manat help for "Dârü'l-Eytam"; Selimiye Mosque library books gift; He's the one who built apartments for people who burned their houses when the fire broke out. Tağıyev, who participated in the Congress of the Caucasian Muslims gathered in Baku in 1917, paid for 50000 rubles. The friendship between Nuri Pasha, the commander of the Ottoman Army, and Tağıyev, the brother of Enver Pasha, who rescued Baku from the occupation on September 15, 1918. Tağıyev, who founded the Baku Hayriyye Society with many philanthropists on October 10, 1905, will continue to be remembered as a generous and patriotic "millionaire" who has contributed a lot in the foundation and construction of Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Hadji Zeynelabidin Tağıyev, Baku Xeyriyye Community

Giriş

«Kasıb olduqlarından ata-anam mənə sevgi, məhəbbət, nəvazişdən başqa heç nə verə bilməyiblər, məndə olan bütün yaxşı cəhətlər üçün onlara - məhəbbət və nəvazişlərinə borcluyam. Şübhəsiz, bu da Allah-taalanın iradəsi ilə olub. Bütün işlərimlə yanaşı fikrim-zikrim xalqımı xoşbəxtliyə çatdırmaqdır. Buna görə gecəgündüz əlləşirəm. Məqsədə çatmaq üçün çoxlu məktəb açmaq lazımdır. Çoxlu kitab, məcmuə və qəzet çap etdirib, hər yerə - uzaq kəndlərə də göndərilməlidir.

HACI ZEYNELABİDİN TAĞIYEV «Təzə həyat» qəzeti, 12. II. 1908».1

Azərbaycan'da Komünist Parti eliylə oluşturuşulan baskı ve sindirme rejiminin sona ermesiyle devlet ve halk susturulmuş vicdanlarında kendilerine hakikaten hizmet etmiş şahsiyetleri millet hafızasında özenle muhafaza etməye gayret etmişdir. Şüpheşiz bu şahsiyetlerin başında Hacı Zeynelabidin Tağıyev gelmektedir (Uca, 1997: 204). İçinden çıktığı cemiyyətin inkişafı ile bilhassa maddi terakkisinde gayretleri çok olan Tağıyev 1823 senesinde Bakü'nün *İçərişəhir* beldeşinde yoksul bir ailenin çocuğı olarak hayata gözlerini açmıştı. Azərbaycan tarihinde 1870'lerden sonra, kendisinden en çok bahsedilen kişiliklerin başında Hacı Zeynelabidin Tağıyev gelmektedir. Azərbaycan milli sermayesinin temsilcisi konumuna gelen Tağıyev'i, halkının nezdinde "il atası" kılan asıl meşiyeti hayırseverliğıyle Azərbaycan bağımsızlık mücadelesine verdiği doğrudan ve dolaylı finansal ve entelektüel destek ile Azərbaycan modernleşmesinde üstlendiğı kritik rol olmuştur. Şöyle ki; milyon olduğı 1870'lerden sonra Tağıyev iktisadi, içtimai ve dini sahada olduğı kadar maarif ve kültür sahasında da Azərbaycan'ın terakkisi için ciddi projelere imza atmışdır (Paşayeva, 2016: 482–487).

Tağıyev'in İktisadi Sahadaki Hizmetleri

Dünyada enerji kaynağı olarak ehemmiyeti iyice anlaşılmış olan petrolün XIX. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik kalkınma hamlelerinin lokomotif konumuna erişmesi karşısında; (Kurat, 1987:323) Tağıyev birkaç arkadaşıyla birlikte Bakü'de petrol arama gayreti içine girmiştir. Petrol aramaktan yorulan arkadaşları pes etmiş ve hisselerini Tağıyev'e satmıştır. Tağıyev biriktirdiğı tüm parasını kuyular vurdurarak çıkmasını ümit ettiği "neft" uğrunda harcamıştı. Nihayet yoğun çalışmalar neticesinde Azərbaycan'ın hayırsever "milyoncu" işadamı olacak Tağıyev'in aldığı tüm arazilerde petrol çıkmıştır

¹ Aynure Paşayeva, Kaspi Maarifçilik Meydanı, "Xeyirxahlıq simvolu", Kaspi Neşrleri, Bakü, 2016, s. 482.

(Beşiroğlu, 2012:8–9). Neft Sanayiinde hızla kendine sağlam bir mevki edinen Zeynelabidin Tağıyev, ticaretteki hızlı yükselişini dokumacılık, balıkçılık, tütün, bankacılık gibi diğer ticaret kollarında da sürdürmüştür. Dünya genelinde pamuğa duyulan ihtiyacı dikkate alarak o dönem Azerbaycan'da ilk pamuk üretim tesislerini ve dokuma fabrikasını tesis eden Tağıyev, bu stratejik ticari hamle ile pamuk üretiminde ve bu hammaddenin işlenmesinde dünya genelinde belirleyici bir konum elde etmiştir (Swietochowski, 1988:37–42). Tağıyev'in petrol ticareti sadece petrol satışı yapmaktan ibaret değildi ve yoğun bir çalışma temposu gerektiriyordu. Bu yoğunluk; petrol sondajı, rafinaj, depolama, nakliye ve satış aşamalarını içeriyordu. Bazı yıllarda Tağıyev'in şirketi, Bakü'nün önde gelen petrol üreticisi Nobel Brothers'tan daha fazla petrol çıkardı. Rothshild ailesi ise diğer büyük rakibi olmuştu. Petrol endüstrisinde baş gösteren bir krizi doğru tahmin eden Tağıyev, petrol şirketini 1897 yılında İngiliz şirketi Oleum'a sattı. Ama aynı zamanda şirketin yönetim kurulunun bir üyesi oldu. Bu karar, ekonomi teorisini bilmeyen ancak krizi tahmin edebilen, okur-yazar olmayan bir adam olan Tağıyev'in ticari zekâsını göstermek bakımından önemliydi. Durumu doğru bir şekilde değerlendirme ve doğru kararları verme yeteneği, iş adamları için son derece önemlidir. Bu sayede Tağıyev petrol endüstrisindeki ciddi krizin üstesinden gelmeyi başarmıştı. Günümüz Azerbaycan'ında da büyük bir ilgi gören, ekonominin petrol dışı sektörlerinin gelişmesine öncülük eden de Tağıyev'di. Tağıyev, Azerbaycan ekonomisinin hemen her alanına ilgi gösterdi. Gemicilik, gemi inşaatı, enerji sektörü, pamuk tarımı, balıkçılık, emlak, bankacılık vb. yatırımlar yaptı. Bakü Ticaret Bankası'nı kurdu. Bakü yakınlarındaki Ahmetli köyünde kurduğu değirmen, zamanının en büyük ve gelişmiş sistemlerinden biriydi. Diğer değirmenlerin hiçbirinde üç dizel motorla çalışan sistem yoktu (Mirzaliyeva, 2017).

Zeynelabidin Tağıyev, sadece kapitalist bakışla kârlılık düşünen biri değil, aynı zamanda onun için çalışan insanların hayat şartlarını da önemseyen bir girişimciydi. Örneğin, Nobel Kardeşler tarafından işletilen tekstil fabrikalarının aksine, Tağıyev'in tekstil fabrikası, ünlü mimar Yugoslavskiy tarafından bir üretim-konut bileşimi olarak tasarlandı. Bakü'de özellikle işçiler için yapılan fabrika bu anlamda ilk modeldir (Mirzaliyeva, 2017).

Tağıyev'in Maarif Sahasındaki Hizmetleri

Tağıyev, sistematik bir eğitim almamış biri olmasına rağmen cemiyetin maddi ve manevi terakkisinde eğitime yapılacak yatırımların asla boşa git-

meyeceğine inanmıştır. Bu bakımdan tüm imkânlarını mensubu bulunduğu toplumu ve vatanını ihya edecek olan Azerbaycan Münevver kadrolarını oluşturmaya teksif etmiştir. Dönemi için öncü kabul edilebilecek “İlk Müslüman kız gimnazı (okulu)” onun gayretleri ile 1901 senesinde Bakü’de açılmıştır. Bu okulu açmadan evvel Tağıyev’i silahlı çetelerin tehdit ettiği ve bazı Şii *ruhanilerin* (din adamları) küfürle itham ettikleri rivayetleri dahi vardır (Süleymanov, 1996:13). Moskova, Petersburg, Tiflis, Kutaisi, Odessa, gibi şehirlerde hatta Kırım’da Türk dilinde eğitim veren okulların açılması için yatırım yapmıştır (Mehmetov, 2009:508). Özellikle hayır cemiyetleri tesis ederek bizzat takibini üstlenmiş ve pek çoğunun liderliğini yapmıştır. Tağıyev’in tüm bu gayretleri meyvesini vermiş; “Milli Azerbaycan’ın entelektüel öncü birliğini” teşkil eden eğitimli zümrenin neredeyse tamamı Tağıyev’in gayretleri, bursları, cömertliği ve vatanseverliği ile bu noktaya gelebilmişlerdir. Söylendiği gibi, Tağıyev okuma yazma bilmeyen bir kişiydi. Ama onun halkının eğitime çok büyük önem vermiş olduğu şu sözlerinden anlaşılmaktadır (Mehmetov, 2009:508) :

“Halkımın eğitim ihtiyacını göz önünde bulundurarak, elimden geldiğince uzak durmadım. Küçük çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi için okulların açılması ve yetişkinlerin eğitim ve gelişimine yönelik kitap ve gazetelerin yayınlanması ihtiyacını fark ettim, bu konuda yardımcı oldum ve gelecekte bunu yapmaya devam edeceğim... Gerçekten bunu anladım. İnsanların mutlu geleceği, huzur ve gelişimi eğitime vereceğimiz önemde saklanıyor ”.

Eğitime olan ilgisinden dolayı Tağıyev birçok okulun açılmasını finanse etmiş ve onlara maddi destek sağlamıştır. Bakü’de bir teknik okul, bir Rus-Müslüman Kız okulu ve bir ticaret Gimnazı (Lisesi) ile Tiflis’te bir Müslüman okulunu da o yaptırmıştır. Büyük hayırsever, Derbent, Vladikavkaz, Chernigov ve Rusya’nın diğer şehirlerindeki okullara da yardım etti. 1901’de Müslüman kadınlar için inşa edilen okul, Tağıyev’in Azerbaycan’daki eğitim desteğinin doruk noktasıydı. Tağıyev; İmparatoriçe Alexandra Fedorovna’nın adını verdiği okulun yapımı için 150.000 ruble ayırdı. Rus işleri bakanı bunu İkinci Çar Nikola’ya bildirdiğinde, Çar, İşleri bakanına Tağıyev’e şükranlarını iletmesini söyledi. Ayrıca eğitime verdiği desteklerden dolayı için birçok ödülleri aldı (Beşiroğlu, 2012:58–59). Tağıyev halkının gerçek bir sevgilisiydi. Rusya’nın çeşitli üniversitelerinde okuyan düzinelerce gence burs verdi. Bazı öğrenciler daha sonra önde gelen politikacılar ve bilim adamları oldular. Tağıyev’in Avrupa’ya tahsil almak için giden öğrencilerin karşısına koyduğu şartlar şunlardı:

- Her öğrenciye tahsilinin devamı süresince 50 ruble verilecektir. Yaz ta-

tillerinde memlekete geliş ve dönüş harcırahları da ayrıca ödenecektir.

- Bursiyer öğrenimini tamamladıktan sonra mutlaka vatanına dönerek memleketine hizmet edecektir.
- Bursiyer Türk olmayan biriyle evlenemeyecektir.
- Öğrenci tahsilini bitirip hayata dâhil olduktan sonra tahsili boyunca Hacı Zeynelabidin Tağiyev'den aldığı bursu Cemiyet-i Hayriye'ye tümünü ya da ödeyebileceği şekilde taksitlendirerek ödeyebilecektir.

Bir gün yaz tatiline gelen öğrenciler Tağiyev'e Türk kızları haricinde evlenirlerse burslarının kesileceğine dair maddeyi imzaladıklarını fakat memleketlerinde tahsilli Türk kızlarının olmaması sebebiyle şikâyetlerini iletmışlerdi. Hacı Zeynelabidin Tağiyev işte bu görüşmeden sonra Bakü'de kız okulu açmayı kararlaştırmıştı (Paşayeva, 2016:485).

Tağiyev'in Sultan II. Abdülhamid Han'a göndermiş olduğu arzuhalde açıkça ifade olunduğu üzere; Kafkasya ve Rusya'da yaşayan 30 milyon Müslüman'ın terakki yolunda buldukları belirtilmiştir. Türkistan'da yeterli ve muntazam eğitim müesseselerinin bulunmayışı sebebiyle incelemeler yapmak üzere Muallim Ahund Yusuf'u Dersaadet'teki eğitim müesseselerini tetkike müsaade buyurulması hususunu şöylece arz etmiştir (Aslan, 2000: 65–66).

“Vekâletname Bu ahır vahtlarda Rusiyada sakin otuz milyon Müslüman Cemaeti arasında terekki ve teali meyyali görünmektedir. Ancak bizlerin müntezem mekteblerimiz ve kütubi-elmiye ve fenniye ve tedarisyyelerimiz lüzumi derecesinde mövjud bulunmadığından hilafeti-celilei uzmanın sayei-maarif vayesinde yaşayan müslümanlarla bir kat daha elake ve rabîte kesb etmek meksediyle Cemiyyeti İslamiyye ezalanından, Ulumi Arabiyye Müderrisi ve Mektebi İdadi Müellimi Ahund Yusuf Talıbzade Efendi teatii efkar ve vesateti lazımede bulunmak meksediyle merkezi hilafeti uzma olan Dersaadete irsal olundu. Dersaadet memur-in-i aidesi terefinden kendisine müavin-i lazımede bulunulmasını biz Rusiya Müslümanları istirham ederiz.

*Mühür Bakı Müslüman Cemiyet-i Heyriyye İdaresi
Neşr-i Maarif ve Umur-ı Heyriyye Cemiyet-i İslamiyye Reisi
General Hacı Zeynelabidin Tağiyev”*

“Hacı Zeynelabidin Tağıyev Tablosu”²

Tağıyev’in Dini Sahadaki Hizmetleri

Tağıyev; Selimiye Camii’ne üç ciltlik *Keşfü’l-Hakaik* adlı bir eser göndermiştir (BOA, 1332, K.13:17/7).

Bu arada ilk olarak Tağıyev bir Azerbaycan gazetesinde “Kurân-ı Kerîm” mealinin yayımlanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Tağıyev tarafından Kurân-ı Kerîm’in Azerbaycan Türkçesi çevirisi dört bin altın değerinde taşlarla süslenerek Sultan II. Abdülhamid’e hediye olarak gönderilmiştir (Yeşilot, 2015:73).

Bakü Müslüman Hayriye Cemiyetinin Başkanı H. Z. Tağıyev tarafından tab ettirilmiş üç ciltlik Azerbaycan Türkçesi ile hazırlanmış Kurân-ı Kerîm’in tefsirini, onun (Tağıyev’in) yazdığı bir mektupla birlikte, Osmanlı Devletinin Padişahı ve Müslümanların halifesi olan II Abdülhamid’e vermek üzere Sadaret makamına takdim etmiştir. H. Z. Tağıyev tarafından

² Ziyadxan Əliyev, Kəspi Maarifçilik Meydanı, “Mesənət”ın obrazı rənglərin işığında”, Kəspi Neşrləri, Bakü, 2016, s.488

Osmanlı Padişahı Sultan II Abdülhamid'e A. Y. Talipzade vasıtasıyla gönderilen mektubunda (Aslan, 2000: 65–66):

“Atabe-i felek-mertebe-i Cenab-ı Zillullahi azamiye Veli-ni’met-i cihan efendimiz hazretleri! Bu ana keder Rusya Devletinin taht-i hükümetinde bulunan biz otuz milyon Türk Müslümanlarının beyninde Türk lisanında Kuran-ı Şerifin tefsiri bulunmadığından ekseriyetle onun mezamin-i aliyesinden istifade-yab olamıyorduk. Lihaza bu ahır vakitlerde saye-i hilafetvaye-i Cenab-ı Zillullahi azamilerinde Bakü ülemasından vilayet kadısı kullan vasıtasıyla Kelamullah-ı Şerifi Türk lisanında tefsir etdirüb tab ve neşrine muvaffak oldum. Ahd-i meali-vefd-i cenab-ı padişahilerinde hasıl olan işbu muvaffakiyyet-i kemteranenin şükranesi yolunda huzur-ı celil-i şehriyarilerine mahza arz-ı fariza-i ubudiyyete vesile olmak üzere mezkur tefsir-i şerifden huzur-ı bahirun-nur-ı hilafet-penahilerine bir takım takdim ettim. Eltaf-ı aliye ve merahim-i mütealiye-i hazret-i hilafet - penahilerinden kabülünü istirham ederim. Ol babda ve katıbe-i ahvalde emrû ferman veli-ni’met-i cihan halife-i bil-hakk ve padişah-her-dem muvaffak efendimiz hazretlerindir.

Mühür Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriye İdaresi

Neşri Maarif ve Umur-ı Hayriyye Cemiyet-i İslamiyye Reisi

General Hacı Zeynelabidin Tağıyev Kulları 25 Şehr-i Cumad-el-üla 1325 Şehir Bakü”

Tağıyev aynı zamanda Osmanlı Devleti, Hindistan, Mısır ve Rusya’da yaşayan Müslümanlara, okullara ve hayır cemiyetlerine ciddi yardımlar yapmıştır. 1898 yılında, Tağıyev 50.000 ruble bağışladı ve daha sonra “St. Petersburg Müslüman Charity” için 1000 ruble daha bağışladı. Kendi kurduğu Bakü Hayriye Cemiyeti’nin Başkanı ve onur üyesi seçildi. Tağıyev ayrıca, o dönem Avrupa’nın en büyüğü olan St. Petersburg’da bir caminin inşası için bağış toplamaya katıldı. 15 Eylül 1918 tarihinde Enver Paşa’nın kardeşi olan ve Bakü’yü işgalden kurtaran Osmanlı Ordusu Komutanı Nuri Paşa, Tağıyev ile yakın dostluk ilişkileri kurmuşlardır. 1917 yılında Bakü’de gerçekleştirilen Kafkas Müslümanları Kurultayı’na katılan Tağıyev Müslümanlara 50.000 ruble para yardımı yapmıştır (Beşiroğlu, 2012:34).

Tağıyev; Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’i İslamiyet’in biricik hamisi olarak görmüş ve onun İslam’ı ve Müslümanları muhafaza gayretlerinin Avrupa devletleri tarafından engellendiğini rapor etmiştir. Tağıyev’in II. Abdülhamid’e yazdığı arz ve raporlardan Osmanlı Devleti’ni İslam âleminin yegâne merkezi olarak gördüğünü anlamaktayız (Ağayev, 2010:132).

Tağiyev'in İctimai Sahadaki Hizmetleri

Tağiyev sadece başarılı bir işadamı değil aynı zamanda önde gelen bir kamu temsilcisidir. Uzun yıllar Bakü Duması'nın bir üyesi olarak, kentteki birçok altyapı projesinin planlanmasına ve uygulanmasına katılmıştı. Bakü'de bir tramvay yolu yapımı çalışması başlattı. Tağiyev tarafından finanse edilen ve en iyi bilinen projeler arasında "temiz ve kullanılabilir su projesi" vardı. Su meselesi Azerbaycan için o tarihlerde gerçek bir sorundu. 800 civarı su kuyusunun yaklaşık 100 tanesi bakteriyolojik, hijyenik ve kimyevi analizler bakımından kullanılmaya müsaitti. Belediye denize iptidai bir arıtma sistemi kurduysa da, su mide bulandırıcı ve hasta ediciydi. Tağiyev çok paralar sarf ederek bu su meselesini de projelendirdi. Bu projesi "Şollar su boru hattı projesi" olarak bilinir (Süleymanov, 1996:20). 1885'te Bakü'deki kamu binaları, okullar, camiler, bahçeler vb. için kapsamlı bir program önermişti. 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'ya nakdi yardımda bulunmuştur (Beşiroğlu, 2012:8-9). Balkan Harbinden sonra yetim kalan Müslüman Türk çocukları için 25 Şubat 1914 tarihinde Edirne'de inşa edilen "Dârü'l Eytâm'a beş bin manat yardım yapmıştır. Laleli yangını zamanı evsiz kalan insanlar için Tağiyev tarafından Tayyare apartmanları (Merit Otel) yapılmıştır. Ayrıca Bulgarların zulmünden kaçmış Müslümanlar için Edirne Valisi Adil Bey'in isteği üzerine bin altın yardım yapılmıştır (BOA, Dâhiliye Nezareti Kalemî,1332, K.13).

Tağiyev tarafından kurulan pek çok hayır müessesesi ve cemiyet içinde belki de en önemlisi eğitimin yaygınlaştırılmasını hedefleyen ve insani yardım odaklı bir müessese olarak 10 Ekim 1905 tarihinde çalışmalarına başlayan Bakü Hayriye Cemiyeti olmuştur. Hayriye Cemiyeti'nin kurulmasında temel hedef sıkıntıda olan Müslümanlara yardım etmek ve eğitim yardımları yapmaktı. Bilhassa I. Cihan Harbi esnasında cemiyet önemli yararlılıklar göstermiştir. Cemiyet, Nargın Adası'nda tutsak bulunan Türk askerlerine yiyecek ve giyecek yardımı yapmıştır. Rus Çar'ından resmi izin alarak tutsak ve yaralı Türk askerleri Hayriye Cemiyeti'nin hastanesinde tedavi edilmiş, ayrıca Bakü'ye dönüş yolunda şehit olan Türk askerlerinin cenaze merasimleri cemiyet tarafından takip edilmiştir (Aslan, 2000: 152-154).

Tağiyev Petersburg'da Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin binasının yapılması için 11 bin manat para yardımı yapmıştır. 1918 yılında Bakü'de yaşanan soykırım sebebiyle Hayriye Cemiyeti'nin binası yıkılmıştır (Yeşilot, 2015:62).

Tağiyev'in Kültürel Sahadaki Hizmetleri

Tağiyev Azerbaycan'ın kültürel sahada da tekâmülüne yardımcı olmak için tiyatro binası yaptırmış ve tiyatrocuları desteklemiştir. Tağiyev, belediye, Bakü'de kendisine ait bir arazinin üzerinde bir tiyatronun yapımıyla ilgili bir proje sunmuştu. 1883 yılında inşa edilen bu tiyatro Bakü'de uzun yıllar tek tiyatro oldu. Bu tiyatro sahnesinde Moskova tiyatrolarından oyuncular rol aldı.

Gazeteler kurdu ve fikri mecmualar neşrettirmiştir. “Kaspi” gazetesini 1895 senesinde elli yedi bin manat bedelle almıştır. Yazarları arasında dönemin tanınmış fikir adamları kabul edilen Ahmet Bey Ağaoğlu, Elimerdan Bey Topçubaşoğlu, Ali Hüseyinzade, Haşim Veziroğlu gibi ideologların bulunduğu *Hayat gazetesi* de Tağiyev'in sahip olduğu gazetelerden bir diğeri olmuştur (Bayramoğlu, 2016:493). *Hayat gazetesi* yayın hayatına “İslamiyetsiz Kurtuluş Olmaz” serlevhasıyla başlamıştır. Tağiyev'in talimatı ve desteğiyle çıkartılan gazetelerden bir diğeri de *Taze Hayat* idi (Yeşilot, 2004:76).

Alkadârî'nin Kafkasya tarihini kaleme aldığı *Âsâr-ı Dağıstan* adlı eseri de Hacı Zeynelabidin Tağiyev'in desteği ile yayınlanmıştır. Dağıstanlı Ehl-i sünnet şâirlerinden *Muhammed el-A'rac*, *Hamsu Kasâid* adlı divanında, Tağiyev'in Kafkasya'da ayırım yapmadan tüm halka yaptığı “kömekleri” (yardımlarını) dile getiren bir methiye yazmıştır (Abdullayev, 2017:126–127).

Tağiyev'in Bakü'nün merkezinde yaptırdığı lüks bir saray, kentin mimarisine yeni unsurlar ekledi. Hem dış mimari hem de iç düzenlemeler göz alıcıydı. Bu kâşânenin dört tarafındaki kubbeler çok dikkat çekiciydi. Saray şimdi Azerbaycan Tarihi Ulusal Müzesi olarak kullanılmaktadır (Süleymanov, 1996:10).

1920'de Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan'ın işgali sonrasında Tağiyev'in tüm servetine devlet tarafından el konuldu. Yıllarca süren yoğun çalışmalarla birikmiş olan her şeyi kaybetti. Fakat “Kızıl Terör” yıllarında Bolşeviklerin elinde öldürülmekten kurtulmayı başardı. Kaderin cilvesi olarak Tağiyev bu konuda en büyük yardımı üniversite eğitimi boyunca burs verip okuttuğu Sovyetler hesabına Azerbaycan hükümetinin yeni başkanı olan Neriman Nerimanof'tan gördü. 1922'de Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından iki yıl sonra, restorasyon sonrası Tağiyev'in tiyatrosu yeniden açıldı. Bolşeviklerin farklı ideolojilerine rağmen, Tağiyev yeniden açılış törenine davet edildi. Tiyatronun üç oyuncusu, Mardekan'daki Tağiyev'in bağ evine gitti. (Sovyet hükümetinin Tağiyev'in elinde kalmasına izin ver-

diği tek şeydi.) Tağıyev binaya girdiğinde, Sovyet komiserleri de dâhil olmak üzere herkes onu karşılamak için ayağa kalktı. Tağıyev davet ve tiyatronun restorasyonu için teşekkür etti.Hacı Zeynelabidin Tağıyev 1 Eylül 1924'te 101 yaşında öldü ve 4 Eylül'de gömüldü. Cenazesi çok kalabalıktı. Neriman Nerimanov, Bakü'nün Komünist ve Bakinskiy Rabochiy gazetelerinde kendisiyle ilgili bir "nekropol"(nekroloji) yayımladı (<https://bizplus.az>).

Sonuç

Türkçülük tarihinde yeni merhaleler açan, Kafkas Türklerini çok seven Gaspiralı İsmail Bey *Bahçesaray'dan Taşkent'e Seyahat* eserinde Tağıyev'i şöyle tasvir etmişti:

Hacı Zeynelabidin Tağıyev³

“Hacı dedikdə böyük və qalın əmmaməli, uzun xalatl, ya cübbəli uzun və ağ saqqallı adam göz önündə canlanır, elə deyilmi? Hacı imiş, amma xəyal etdiyimiz kimi deyilmiş! Kemal yaşında, qara saqqallı, qara papaqlı bir adamdır. Onu başı əmmaməli yox, başı âli fikirlərlə dolu, xalatl, cübbesi uzun yok, güzel əməllərdən libaslı gördüm” (Dünyaminqızı, 2016:500).

Hacı Zeynelabidin Tağıyev'i diğer yerli ve yabancı sermayedarlardan ayıran en temel hususiyeti ülkesinin insanlarına bir hizmet duygusu içerisinde; Azerbaycan'ın inşasında yaptığı yatırımlar ve projeler olmuştur. Azerbaycan milli sermayesinin temsilcisi konumuna gelen Tağıyev'i, halkının nezdinde “il atası” kılan asıl meziyeti hayırseverliğiyle Azerbaycan bağımsızlık müca-

³ *Kaspi Maarifçilik Meydanı*.Kaspi Neşrleri. Bakü. 2016. s.478.

delesine verdiği doğrudan ve dolaylı finansal ve entelektüel destek ile Azerbaycan modernleşmesinde üstlendiği kritik rol olmuştur. Şöyle ki; milyoner olduğu 1870'lerden sonra Tağiyev; iktisadi, içtimai ve dini sahada olduğu kadar maarif ve kültür sahasında da Azerbaycan'ın terakkisi için ciddi projelere imza atmıştır. Tağiyev'in tüm bu gayretleri meyvesini vermiş; "Milli Azerbaycan'ın entelektüel öncü birliğini" teşkil eden eğitimli zümrenin neredeyse tamamı Tağiyev'in gayretleri, bursları, cömertliği ve vatanseverliği ile bu noktaya gelebilmişlerdir. Tağiyev; Azerbaycan'ın inşâsında çok emeği geçmiş vatansever bir "*milyoncu*" olarak hatırlanmaya devam edecektir.

EXTENDED ABSTRACT

With the end of the regime of oppression and intimidation created by the Communist Party in Azerbaijan, the state and the people have tried to maintain the people who have served them in their silenced conscience carefully in the memory of the nation. There is no doubt that Hacı Zeynelabidin Tağıyev is the head of these figures (Uca, 1997: 204). Tağıyev, who had a lot of efforts especially in material progression with the development of the society, had opened his eyes to a poor family in 1823 in the *İçerişehir* of Baku. In the history of Azerbaijan, Hacı Zeynelabidin Tağıyev is one of the most frequently mentioned personalities after him in the 1870s. After the 1870s, when it was a millionaire, Tağıyev signed serious projects in the field of education and culture as well as in the field of education and culture (Pashayeva, 2016: 482–487).

Zeynelabidin Tağıyev, having a solid position in the industrial sector, continued its rapid rise in trade in other trading branches such as weaving, fishing, tobacco and banking. Taking the need for cotton throughout the world, Tağıyev established its first cotton production facilities and weaving factory in Azerbaijan at that time, and achieved a determinant position in cotton production and processing of this raw material with these strategic trade moves (Swietochowski, 1988: 37–42).

Zeynelabidin Tağıyev was an entrepreneur who cared not only for a capitalist view of profitability, but also for the living conditions of the people who worked for him.

Tağıyev believed that the investments in education on the material and spiritual level of the society will never go to waste, although he has not a systematic education. Absolutely, formed Azerbaijan Intellectuals by his efforts. The first Muslim girl school¹, which could be considered a pioneer for the period, was opened in Baku in 1901 with his efforts. He has given scholarships to dozens of young people studying at various universities in Russia. Some students later became prominent politicians and scientists. The conditions that Tağıyev put in front of the students who were going to be charged to Europe were:

- 50 rubles will be given to each student during the continuation of their studies. Arrival and return fees to the country during the summer holidays will be paid separately.
- After completing his / her studies, he / she will return to his country and serve to his hometown.

- Scholarship cannot marry someone who is not Turkish.
- After graduating from the university, Hacı Zeynalabid's scholarship from Tağiyev will be paid to Cemiyet-i Hayriye by paying all or he can pay in installments.

He founded newspapers and magazines like "Kaspi" and "Hayat".

Tağiyev had said that:

"I did not stay as far as I could, considering the education needs of my people. I noticed the need to open schools for the education and training of young children and the publication of books and newspapers for the education and development of adults, and helped to do this and I will continue to do so in the future. I really understood that. The happiness of the people will be kept in education."

This first allowed the publication of the "Holy Koran" in an Azerbaijani newspaper. At the same time, the translation of the Koran by Azerbaijani Turkish by Tağiyev was decorated with four thousand gold pieces. He was sent to Abdülhamid as a gift (Yeşilot, 2015: 73). At the same time, Tağiyev has provided serious assistance to Muslims, schools and charities living in the Ottoman Empire, India, Egypt and Russia.

On September 15, 1918, the Ottoman Army Commander Nuri Pasha, the brother of Enver Pasha, who freed Baku from the occupation, established close relationship with Tağiyev. Tağiyev, who participated in the Congress of Caucasian Muslims held in Baku in 1917, provided the Muslims with 50.000 rubles.

Tağiyev has built a theater building to assist Azerbaijan in its cultural field and has supported the theater actors. Tağiyev presented a project to the municipality on the construction of a theater in Baku. This theater, which was built in 1883, was the only theater in Baku for many years. Actors from Moscow theaters acted on this theater stage. Tağiyev designed this water problem by spending a lot of money. Hacı Zeynalabdin Tağiyev died on September 1, 1924 at the age of 101 and was buried on 4 September. His funeral was too crowded. Neriman Nerimanov published necropolis in the newspapers of Baku's Communist and Bakinskiy Rabochiy.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

B0A. Dâhiliye Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti. 1332. K.13, No:17/7.

B0A. Yıldız Sadaret Hususi Mâruzatı. Nr. 514/24.

Kitaplar, Makaleler ve Diğerleri:

Abdullayev, K. (2017). Divan'ül Memnun'a Göre Hasan Alkadari'nin Hayatı, İlmi Kişiliği Ve Kafkasya'daki Faaliyetleri. *Ktüifd*, 4(2), 109–134.

Ağayev, E. (2010). Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Azerbaycan, *Karadeniz Araştırmaları*, 27, 105–139.

Əliyev, Z. (2016). Mesenat'ın obrazı rənglərin işığında. *Kaspi Maarifçilik Meydanı*, 488–491, Kaspi Neşrləri.

Aslan, B. (2000). *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne Kardeş Kömeği (Yardımları) Ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara.

Bayramoğlu, A. (2016). Tariximizin İki Məşhur Siması -Tağıyev Və Nərimanov. *Kaspi Maarifçilik Meydanı*, 492–494), Kaspi Neşrləri. Bakü.

Beşiroğlu, E. (2012). *Hamının Sevimlisi Hacı Zeynalabdin Tağıyev Haqqında*. Teknur Neşriyyatı. Bakü.

Dünyaminqızı, Q. (2016). Millət Atası, Yoxsa İstismarçı Kapitalist? *Kaspi Maarifçilik Meydanı*, 499–502. Bakü.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Mehmetov, İ. (2009). *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.

Mirzaliyeva, F. (2017). aHacı Zeynelabidin Tağıyev Ve Bakü Hayriyye Cemiyeti. https://insamer.com/Tr/Fatima-Mirzaliyeva_303.Htm, [Erişim: 17.03.2017].

Paşayeva, A. (2016). Xeyrxahlıq Simvolu. *Kaspi Maarifçilik Meydanı*, 482–487, Kaspi Neşrləri. Bakü.

Süleymanov, M. (1996). *Azerbaycan Milyonçuları: Hacı Zeynelabdin Tağıyev*, Gençlik. Bakü.

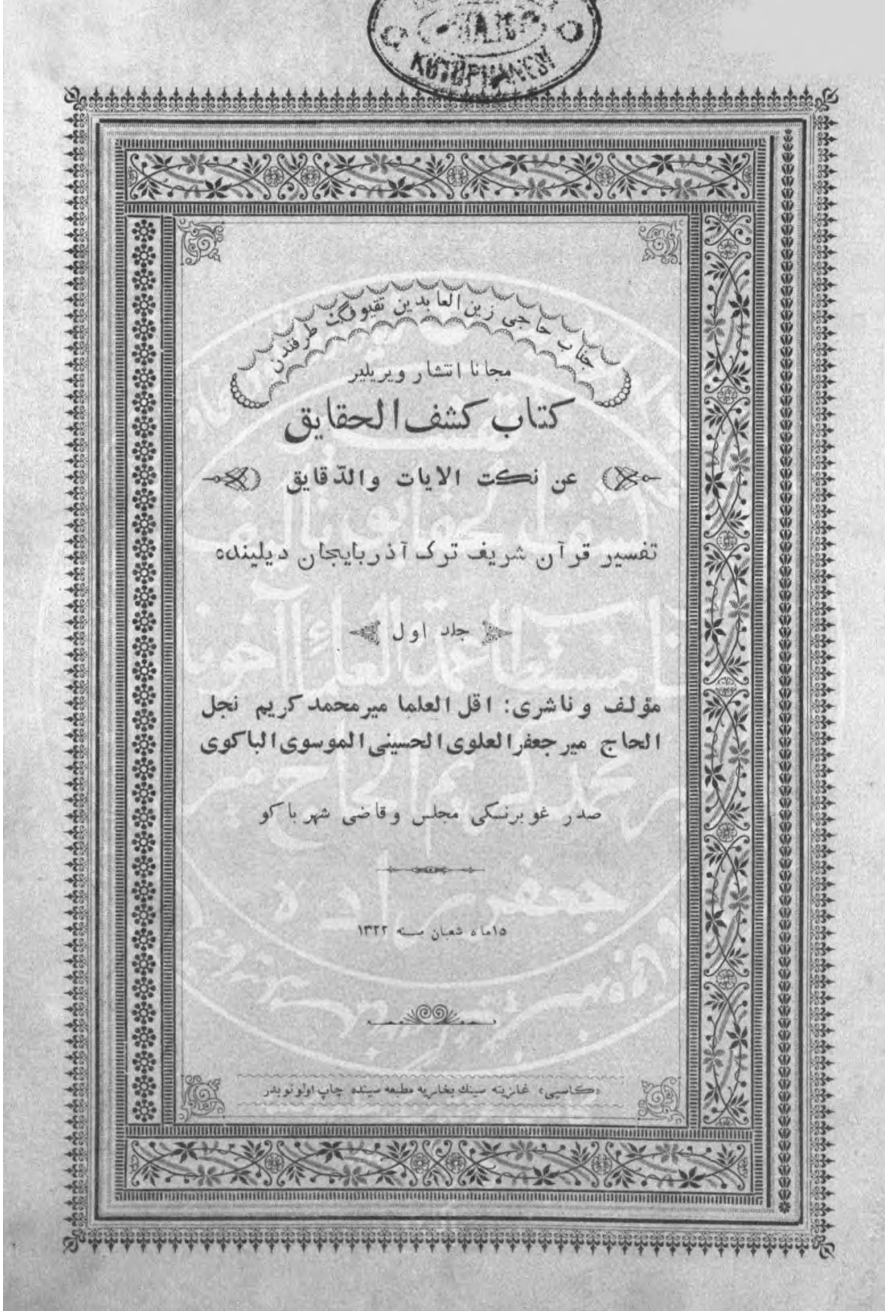
Swetochowski, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905–1920*. Çev. Nuray Mert. Bağlam Yayınları. İstanbul.

Uca, A. (1997). Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynil Abidin Tağıyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi'nin Hizmetleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7, 203–210.

Yeşilot, O. (2004). *Tağıyev*. Kaknüs Yayınları. İstanbul.

Yeşilot, O. (2015). *Hacı Zeynelabidin Tağıyev*. Yeditepe Yayınları. İstanbul.

EK-1: Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in Sultan II. Abdülhamid'e hediye ettiği kıymetli mücevher taşları ile tezyin edilmiş Azerbaycan Türkçesi ile hazırlattığı Kur'an-ı Kerim mealî Keşf-ül Hakayık'tan bir sahife

EK-2: Hacı Zeynelabidin Tağiyev'in Sultan II. Abdülhamid'e hediye ettiği kıymetli mücevher taşları ile tezyin edilmiş Azerbaycan Türkçesi ile hazırlattığı Kur'an-ı Kerim mealı Keşf-ül Hakayık'ta Meclis-i Mebusan'a ithafen yazdığı takdim yazısı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

محترم مجلس مبعوثان عثمانی

بالجملة قلوب مسلمینی بر نقطه‌یہ، بر مرکزہ، بر قبلہ‌یہ بر املہ توجیہ و بوتون مقاصد اسلامیہ بی توحید ایدن، انوار حقایقی ایله ناشر معارف اولان، دقایق احکامی ایله خیرات و حسناتہ ترغیب و تشویق ایله بن و «وشاورهم فی الامر» و «امرهم شوری بینهم» احکام جلیله لرلیله آمرحق و عدالت واس القوانین مشروطیت اولان بو کتاب مبینی، بو کلام قدیمی سعادت اسلامیہ املندن باشقه مایه فخری اولمایان قافقازلی بر مسلمان صفتیله مجاهداتی ممالک عثمانیہ‌نک، ترکیانک، ترکلرک، عموم مسلمانلرک و بلکه بوتون عالم مدینتک بر خطوه معظمه تجدد ایله ترقی و تعالیسنه رهبر اولان ترکیا مبعوثان مجلس معلاسینه «انما المؤمنون اخوة» آیت کریمه سی فحواسنجه بر نشانه اخوت اولارق ارسال و بو صورته حسیات تعظیم و احترامی مجلس مشارالیهه تقدیمه جرات یاب اولورم و عالم اسلامده دخی افکار حریت و مساوات یولنده بحق جد و جهد ایدن بر مبعوثان مجلسنک وجودینی بودم پیریده گورمک سعادتنه نائل اولدیفمدن ناشی بوتون دینداشلرم ایله برابر کندیم بختیار عد ایدهرم.

یاشاسین قانون اساسی، یاشاسین حریت و مشروطیت، یاشاسین احکام سبحانیه‌نک مروج و خادمی اولان و کلائی امت آمین!

باکو: (نشر معارف) و (جمعیت خیریه) مجلسلری رئیسی:

حاجی زین العابدین تقی یوف